

Bazyli Tichoniuk

Formy narodowe imion w popisach wojsk litewskich w XVI wieku

Acta Polono-Ruthenica 1, 309-315

1996

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Bazyli Tichoniuk
Zielona Góra

Formy narodowe imion w popisach wojsk litewskich w XVI wieku

W latach 1528, 1565 oraz 1567 przeprowadzono przeglądy wojsk, mające na celu sprawdzenie gotowości bojowej oręża Wielkiego Księstwa Litewskiego. Do poszczególnych rejestrów zjazdów polnych wpisano osoby przybyłe na miejsce zgromadzenia wraz ze swoim rynsztunkiem, koniem i zbroją, np. „Сасинь Стаховский конь, каф., сагай., саб., рогатина” (1567, pow. piński). Byli to reprezentanci społeczeństwa związani z obronnością kraju, w tym książęta i magnaci, urzędnicy dworu wielkoksiążęcego i dowódcy wojskowi, bojarowie i szlachta oraz ziemianie objęci obowiązkiem wojskowym. Nie notowano natomiast pojedynczych żołnierzy wchodzących w skład oddziałów zbrojnych wystawianych przez różne rody i rodziny litewskie, np.: „Пань Александро Ивановичъ Ходкевича со всихъ именей своихъ маеть ставити 189 коней, а кромь того з zostавныхъ людей 7 коней” (1528).

Akta spisowe, które zachowały się z lustracji gotowości wojennej z tamtych lat¹, mimo iż nie odzwierciedlają pełnego przekroju społecznego i narodowościowego, stanowią bogaty materiał antroponomiczny, mogący służyć zarówno do badań nad formami imion, jak i kształtowania się kodu osobowego na terenie Wielkiego Księstwa Litewskiego, przeżywającego w tym okresie swój największy rozkwit.

Powyższe dokumenty zawierają imiona 32 360 osób (w tym z lat 1528 - 9844, 1565 - 3292 i 1567 - 19 224) - przedstawicieli wszystkich prowincji księstwa, do identyfikacji których użyto 783 imion. W kodach osobowych odnajdujemy najczęściej formy pochodzące od następujących imion, zestawionych tu według liczby notowań: Jan² - 3921, Stanisław -

¹ *Русская историческая библиотека издаваемая Императорскою Археологическою комиссиею*, t. 33, Литовская метрика. Петроград 1915.

² Liczbę notowań podaję przy oficjalnych polskich formach imion używanych współcześnie.

2551, Mikołaj - 1734, Maciej - 1511, Piotr - 1258, Jakub - 1167, Andrzej - 1092, Marcin - 1003, Wojciech - 979, Grzegorz - 892, Jerzy - 873, Paweł - 870, Bartłomiej - 781, Michał - 726, Stefan - 591, Laurencjusz - 525, Szymon - 406, Mateusz - 393, Szczęsny - 388, Bazyli - 372, Teodor - 348, Tomasz - 338. Bohdan - 334, Walenty - 322, Adam - 298, Sebastian - 275, Łukasz - 238, Józef - 226, Leonard - 225, Aleksy i Kacper - po 207, Symeon - 200, Wienczysław - 189, Eutymiusz - 170, Marek - 156, Krzysztof - 152, Dymitr - 147, Serafin - 139, Augustyn - 138, Ambroży - 137, Aleksander - 135, Gabriel - 132, Hieronim - 115, Bohusz - 109. Formy przytoczonych 44 imion wystąpiły aż u 83,06% (26 763) ogółu zarejestrowanych osób, w pozostałych 16,94% (5597) odnotowano aż 739 imion.

Podczas adaptacji imion chrześcijańskich na obszarze Wielkiego Księstwa Litewskiego, uwarunkowanej tak zróżnicowaniem językowym, jak i religijnym, tworzone były różnorodne formy ludowe, używane w kancelarii książęcej jako formy oficjalne. W analizowanym materiale imienniczym odnajdujemy 2089 form, w tym wywodzących się z imion chrześcijańskich i słowiańskich³ - 1361, tatarskich - 449 i bałtyckich - 279. Najczęściej używanymi formami były: Янь - 3037, Станиславъ - 2240, Миколай - 1663, Матей і Петръ - po 1143, Андрей - 1039, Якубъ - 1038, Мартинъ - 924, Войтехъ - 841, Павель - 828, Юри - 588, Иванъ - 576, Бартошь - 336, Богданъ - 329, Михаль - 306, Матысь - 297, Адамъ - 294, Лавринъ - 293, Федоръ - 259, Михайло - 254, Григорей - 248, Лукашь - 229, Щасный - 224, Ленартъ - 213, Шимко - 194, Щепанъ - 176, Болтромей - 175, Балтромей - 171, Василей - 169, Ваврынецъ - 167, Семень - 157, Томашъ - 151, Валенты - 140, Васко - 139, Юрий - 131, Степанъ - 128, Войтко - 124, Авкгуштынъ - 123, Каспоръ - 118, Езофъ - 115, Томко - 113, Богушь - 109, Сарафинъ - 106, Юхно - 104, Шиманъ - 100, Венъцлавъ - 97, Марко - 96, Амброжей і Жданъ - po 94, Стась - 93, Гришко - 92, Яронимъ - 90, Михно - 85, Григоръ - 84, Бернатъ і Крыштофъ - po 83, Кгрекгоръ і Олехно - po 82, Рафаль і Урбанъ - po 80, Мацько - 78, Мартынъ і Станько - po 76, Яцько - 74, Касперъ - 70, Юрей - 69,

³ B. Tichoniuk, *Imiona słowiańskie i ich formy w popisach wojsk litewskich w XVII w.*, [w:] *Polsko-wschodniosłowiańskie powiązania kulturowe, literackie i językowe. 2. Językoznawstwo i translatoryka*, pod red. A. Bartoszewicza, Olsztyn 1995, s. 205-212.

Абрамъ - 67, Себестыянъ - 66, Щасны - 65, Мись і Жикгимонтъ - ро 64, Щастный - 59, Ивашко - 58, Криштофъ - 57, Романъ - 56, Марекъ - 55, Алек-сандро і Василь - ро 54, Симонъ - 53, Валентынъ - 51, Янушъ, Юзофъ і Степанъ - ро 49, Гринъ і Янко - ро 47, Мицько - 46, Федько, Янушко, Малхеръ і Валентый - ро 45, Остафей - 44, Юшко - 43, Юры - 41, Дмитръ, Лаврынъ, Пашко і Шымонъ - ро 40, Александеръ і Гриць - ро 39, Кгабрияль - 38, Борысь, Грыгорей і Паць - ро 37, Бортко і Кгрикгаль - ро 36, Ярошъ і Венславъ - ро 35, Гаврило, Юрекъ і Венцько - ро 33, Матей і Троянъ - ро 32, Балтазаръ, Бартломей, Фронць, Серафинъ і Станись - ро 31, Амбросъ, Филипъ, Петрашъ і Размусъ - ро 30, Александръ, Салямонъ, Щесны і Томекъ - ро 29, Данило, Игнатъ, Левъ, Митько, Петько, Прокопъ і Собестыянъ - ро 28, Грышко і Микита - ро 27, Хршчонъ, Есько, Валянты і Захарыяшъ - ро 26, Федько і Сидоръ - ро 25, Ахметъ, Дашко, Юрисъ, Юрко, Немира і Стецко - ро 24, Матеушъ, Миско, Сташко і Володко - ро 23, Антонъ, Грегоръ, Илья, Кузьма, Миклашъ і Олексей - ро 22, Блажей, Хома, Яковъ, Мортуза, Нарко і Сенко - ро 21, Кондратъ, Матусъ, Станъ і Стець - ро 20, Добко, Кгабрыель, Гринько, Максимъ і Мишко - ро 19, Глебъ, Еронимъ, Левонъ, Микалай, Тимофей, Тишко і Война - ро 18, Бенедыктъ, Бутко, Кгрыкг, Маць, Петрашко і Рымко - ро 17, Давыдъ, Денись, Ясь, Ясько, Каликшты, Климъ, Обдула, Римко, Собехъ і Щефанъ - ро 16, Флорыянъ, Грицко, Пацко і Собостыянъ - ро 15, Флорыянъ, Яхимъ, Климонть, Левко, Немера, Олекши, Тимошъ і Томась - ро 14, Брыкцы, Доменикъ, Кгрикгъ, Гаврыло, Грыць, Еразмы, Кмита і Матушъ - ро 13, Абрагимъ, Аврамъ, Флерыянъ, Янель, Юрггисъ, Матыась, Миць, Михалко і Собестыянъ - ро 12, Доминикъ, Фронцко, Кгабриель, Яско, Юзефъ, Казимеръ, Лавринець, Магметъ, Наць і Олей - ро 11, Асанъ, Харубинъ, Херубинъ, Гарасимъ, Грыгорый, Ярославъ, Костентинъ, Костюкъ, Костюшко, Олешко, Оникей, Опанась, Сасинъ, Себостыянъ, Щепуть, Щесный, Шимъ і Трохимъ - ро 10. Wymienione formy (251) odnotowano w stosunku do 86,12% (27 870) wszystkich zestawień antroponimicznych.

Wspomniane już różnicowanie religijne i językowe sprawiło, że od niektórych imion chrześcijańskich utworzono powyżej 20 form. Najwięcej od Grzegorza - 51, następnie od Jana - 33, Jerzego i Piotra - po 28, Stanisława - 26, Bratłomieja - 23, Aleksego i Jakuba - po 22 oraz Sebastiana

- 20. Występowanie poszczególnych form w dużej mierze związane było z obszarem językowym. Na podstawie zebranego materiału można stwierdzić, że niektóre formy imion miały charakter ogólnolitevski i zaistniały we wszystkich krainach księstwa, inne zaś funkcjonowały na Podlasiu, Litwie⁴ lub Żmudzi, np.: Григоръ/Грыгоръ, Григорей/Грыгорей, Гриш/Грыць miały charakter ogólnonarodowy, Грегоръ/Кгрекгоръ nadawano jedynie na Podlasiu, Гринь, Гринько - na Podlasiu i Litwie, Гринецъ, Грицко/Грыцко - na Litwie, a na Żmudzi: Кгрицусъ, Кгрикгъ, Кгрикгались, Кгрикгалюсь, Кгрикгаль, Кгрикгарысь, Ггриколись i Крикгутись. Od imienia Bartłomiej tworzone podstawowe formy pełne Балтромей, Болтромей oraz skróconą Bartosz. Pierwsze dwie, różniące się fonetycznie, typowe były dla Litwy i Żmudzi, na Podlasiu bowiem odnajdujemy tylko po jednej osobie w roku 1565 (Балтромей Войтеховичъ Солка, który już dwa lata później został ujęty w kodzie osobowym jako Бартошъ Солка Ленчицкий) i 1567 (Балтромей Миколаевичъ), ponieważ panowała tam jedynie forma Бартошъ, którą w przeliczeniu na 10 000 uczestników zjazdów przedstawić można w stosunku do przedstawicieli Litwy jak 246:26.

Struktura oraz rodzaj nazw pozwala na wydzielenie następujących arealów antroponimicznych:

- bałtyckiego, obejmującego Żmudź oraz północno-zachodnie skrawki Litwy, tj. powiat kowieński i północną część powiatów wileńskiego i trockiego,

- wschodniosłowiańskiego - pozostała część Litwy,

- wschodniosłowiańskiego z silnie narastającym wpływem języka polskiego - Podlasie.

Imiona bałtyckie lub formy imion chrześcijańskich poszerzone o końcówki bałtyckie **-(a)s**, **-is** lub **-us** zarejestrowano przy 642 osobach, z tego na Żmudzi przy 493 (tj. 11,91% ogółu przedstawicieli tego kraju) i 148 poza jej granicami. Wśród 279 form ponad połowa posiada rodowód bałtycki, np.: Будрисъ, Будрусъ, Буткусъ, Дикрисъ, Доркгисъ, Довкгисъ, Довкгутись, Кгедисъ, Кгишнисъ itd. Pozostała część to imiona chrześcijańskie z dodanym elementem bałtyckim, np.: Адамось, Андреюсь, Андрыясь, Балтромеюсь, Бенедыктась, Юркгелись, Юркгутысь itd., lub skrócone formy powstałe wcześniej na gruncie wschodniosłowiańskim

⁴ Terminu „Litwa” używam w znaczeniu historycznym.

i uzupełnione przez powyższe morfemy: Грицусь (< Гриць), Ленцусь (< Ленць), Мацкелись (< Мацко), Мацусь (< Маць), Мицкусь (< Мицко), Мицусь (< Миць), Мисюсь (< Мись), Петкусь (< Петко), Пронись, Пронюсь (< Пронь), Шимкусь (< Шимко). W grupie imion o proveniencji bałtyckiej mamy do czynienia przeważnie z formami poddanymi sławizacji poprzez redukcję końcówek bałtyckich, np.: Барбуць, Бортовць, Бувиль, Додвидь, Довкгяль, Довкгирдь, Довкгинть, Кгаштолть, lub wymianę ich na przyrostki słowiańskie, np.: Довкгуля, Кгедко, Кгидка, Контримукь, Нарейко, Нарко, Рупейко, Товтко. Co do nazwy Rimko istnieją wątpliwości, czy jest ona wschodniosłowiańską formą cerkiewnych imion Рим lub Римма, czy też hybrydą złożoną z pierwszej części imienia bałtyckiego Rimovidas i sufiksu słowiańskiego **-ko**.

Porównując powyższą grupę nazw w popisach z roku 1528 z danymi z 1567 zauważa się, że w ostatnim przeglądzie wojsk odnotowano już tylko 15 form pochodzenia bałtyckiego, z tego 14 na Żmudzi i 1 na Podlasiu (Лониюсь - możliwe też, że jest to uproszczony lub błędny zapis łacińskiej formy Longinus), wzrosła natomiast (i nie tylko na Żmudzi) liczba imion chrześcijańskich wzbogaconych o końcówkę bałtycką.

Zdecydowaną większość używanych imion stanowią wschodniosłowiańskie formy (por. przytoczone powyżej najpopularniejsze formy imion), ukształtowane na bazie języka starobiałoruskiego w tradycji ruskiej. Imiennictwo to należało do kanonu identyfikacyjnego nie tylko na Litwie czy Podlasiu, lecz także promieniowało i na Żmudź (około 88% zarejestrowanych z tego regionu osób). Formy powstające na gruncie chrześcijańskim przyjmowały niekiedy cechy ponadnarodowe, obejmujące swym zasięgiem duże połacie Słowiańszczyzny, uznawane przez poszczególne narody za swoje, np. Jan, Jakub, Łukasz, Mikołaj. Chrystianizacja Wielkiego Księstwa Litewskiego po roku 1385, będąca dla większości Bałtów pierwszą, a dla Słowian drugą, sprawiła, że obok istniejących już z dawien dawna form imion chrześcijańskich pojawiły się nowe, nierzadko zawierające cechy polskości, zadaniem których było podkreślenie wyznania, np. obok tradycyjnej formy Михайло pojawił się i zyskał popularność Михаль, najprawdopodobniej z akcentem na ostatnią sylabę, co jeszcze do niedawna spotykane było przy identyfikacji osób starszego pokolenia wschodniej Białostocczyzny.

Najwięcej cech imiennictwa polskiego odnajdujemy u przedstawicieli

chorągwi podlaskich i to dopiero w rejestrach z roku 1567. W odróżnieniu od nazw osobowych z pozostałych terenów księstwa występują tu takie elementy charakterystyczne, jak:

- protetyczne **j** w imionach z samogłoską **a** w nagłosie: Ябрамъ, Ядамъ, Яворъ (<Аверкий), Едамъ, Ендрыянъ;

- formy przymiotnikowe imion z sufiksem **-i (-y)**: Бенедыкты, Брыкцы, Константы, Валянты, Валенты, Веленты, Виценты;

- sufiks **-ек**: Блажекъ, Держекъ, Добекъ, Франекъ, Янекъ, Юрекъ, Марекъ, Пашекъ, Станекъ, Томекъ, Творекъ i Войтекъ.

Podlasie wśród pozostałych regionów księstwa wyróżniała także wyższa popularność następujących imion: Abraham (54:18)⁵, Baltazar (39:10), Florian (40:13), Franciszek (38:12), Hieronim (82:30), Mojżesz (18:6), Rafał (68:10), Serafin (100:16), Zachariasz (30:7), Zygmunt (59:15). Imion: Bronisław, Brykcy, Cherubin, Kalikst, Roslan i Trajan oraz form: Ваврынецъ i Лаврынецъ poza Podlasiem nie odnotowano.

Oddzielnie, bez podania terenu zamieszkiwania, spisano wojowników chorągwi tatarskich. We wszystkich trzech popisach wciągnięto do akt 999 osób. Materiał ten pozwala na wyłonienie 286 imion, urobionych w 544 formy. W związku z tym, iż te dane źródłowe wymagają dokładniejszej analizy onomastycznej, chciałbym zasygnalizować tylko niektóre fakty. Wśród zebranych imion najczęściej, bo aż 30 razy, występuje Bohdan (Богданъ - 28, Богданецъ, Богдашь). Pojawia się więc pytanie, czy przytoczone formy mają rodowód słowiański, czy też są formą skróconą imienia tatarskiego Bohdanur? Dotyczy to także hipokorystyków: Адаць, Адко, Адышь. Czy są one pochodne od Adama, czy od tatarskiego Ah-dasa? Podobnie rzecz się ma z innymi formami o cechach na wskroś słowiańskich, np., czy Олешко, Олишко i Олесь są zdrobnieniami od tatarskiego imienia Alij, a Васъ i Васко - od Wasib? Te i podobne wątpliwości są do pewnego stopnia uzasadnione tym, iż w imiennictwie tatarskim obserwuje się silną sławizację fonetyczną i strukturalną, np. poprzez wymianę samogłoski **a** w nagłosie na obcą językowi tatarskiemu **o**: Обдула (:Abduła), Обдрухманъ (:Abdrachman), Осанъ (:Hasan), Олий, Олей (:Alij), Османъ (:Asman), Озюта (:Azat) czy też z uwagi na skracanie imion i tworzenie zdrobnień według tradycji słowiańskich: Адна-

⁵ W nawiasach podaję stosunek notowań występowania imion na 10 000 osób (Podlasie : pozostała część WKL).

чикъ, Адничикъ, Айнюкъ, Айнишко, Айзюкъ, Алейко, Алийко, Асанчикъ, Азюкъ, Боюкъ, Болатко, Хонко, Чарчикъ, Давка, Джанко, Джанько, Исупко, Курманчикъ, Курмашикъ, Легушко, Магрець, Магрешъ, Малышка, Нурко, Сатко, Семко, Усеюкъ, Вазюля.

Bogactwo materiału onomastycznego zawarte w popisach wojsk litewskich nie pozwala w tym miejscu na poruszenie i omówienie wszystkich aspektów kształtowania się form narodowych w Wielkim Księstwie Litewskim, będącym państwem wielonarodowym, a zarazem krajem na wskroś ruskim, o silnej dominacji i wysokiej randze języka starobiałoruskiego.